

ВІДГУК

**офіційного опонента, кандидата політичних наук
Дмитришин Наталії Мар'янівни на дисертацію
Цумарева Марата Івановича «Формування громадянської культури
локальної демократії в сучасній Україні», подану на здобуття наукового
ступеня кандидата політичних наук за спеціальністю 23.00.03 – політична
культура та ідеологія**

Суспільство, громадськість, ком'юніті - синонімів більш, ніж достатньо. Не дивно, що дослідженню громадськості й різноманітних її аспектів присвячено надзвичайно багато наукових праць, філософських трактатів. Далай Лама сказав: «Люди - громадські істоти. Ми заявляємось на світ завдяки іншим людям. Ми виживаємо за допомогою оточуючих. Хочемо ми того чи ні, але в нашому житті навряд чи вдасться відшукати моменти, коли ми не залежимо від інших. Тому не варто дивуватися, що й людське щастя - це результат наших взаємин з оточуючими». Ось чому така важлива консолідація наших зусиль, об'єднання заради вирішення спільних завдань. Нам важливо знаходитись в соціумі, разом виживати та зростати. Власне ці обставини сприяли формуванню і розвитку такого поняття як політична культура – це органічна, загальна характеристика форм та зразків поведінки людей в публічній сфері, їхніх якісних цінностей, які проявляються в сфері публічної влади, яка втілює їхні цілі стосовно змісту політики та закріплює норми й традиції взаємозв'язку держави та суспільства. Зважаючи на все вищевикладене, дослідження формування громадянської культури локальної демократії в сучасній Україні, якому присвячена дисертаційна робота Цумарева Марата Івановича, є потрібним та на часі.

Власне, саме сьогодні наша держава намагається втриматись на шляху до демократичного суспільства, не зійти з дороги демократичних змін. Пропоноване дослідження є важливим і актуальним, адже однією з необхідних демократичних змін є реформа реалізації механізмів локальної демократії. Саме населення на місцях, об'єднане спільними інтересами та завданнями, спроможне на засадах самоорганізації та за допомогою локальної демократії швидко й ефективно вирішити ключові питання місцевого значення, що стосуються життя громадян. Звісно, потрібно пам'ятати про історичне й ідеологічне різноманіття на території нашої держави, що вплинуло на політичне сприйняття та ідейно-політичні принципи громадян у різних регіонах України. Зважаючи на цей факт, сьогодні присутня достатня кількість варіацій громадянської культури на місцях. Необхідно досліджувати різні варіанти сприйняття громадянської культури в регіональному розрізі нашої країни з метою виявлення і подолання розбіжностей в розумінні термінології, а також задля вироблення рекомендацій щодо подолання критичних феноменів політичної пасивності та апатії, зневіри та політичної неосвіченості. Це також свідчить про актуальність проблеми, обраної Цумаревим М.І. для наукового дослідження.

Об'єктом дослідження є локальна демократія в сучасній Україні, а предметом – формування громадянської культури локальної демократії в сучасній Україні. Тема дослідження Цумарева М.І. затверджена Вченою радою Приватного акціонерного товариства «Вищий навчальний заклад «Міжрегіональна Академія управління персоналом» та виконана в межах комплексної науково-дослідної теми кафедри політології, соціології та соціальної роботи.

Мета дослідження визначена досить вдало – як теоретичне обґрунтування поняття, характерних рис та основних умов формування громадянської культури локальної демократії в сучасній Україні. Цій меті відповідає низка взаємопов'язаних, логічних та грамотно сформульованих завдань.

Запитань щодо методологічної основи дисертаційного дослідження також не виникає, оскільки автор використав комплекс методів філософського, загальнонаукового та власне політологічного спрямування, дотримувався принципів наукового пошуку, акцентував на політико-культурному, міждисциплінарному, соціально-психологічному та інституційному підходах до вивчення обраної проблематики. До того ж варто звернути увагу на роботу Цумарева М.І. й крізь призму застосованих спеціальних методів аналізу проблематики, зокрема проведене соціологічне опитування, що додає аргументації висновкам дослідження.

Побудова дисертації виглядає логічною та закінченою, є поділ на розділи та підрозділи, які дозволяють ознайомитись з результатами дослідження та відображають основні аспекти проблеми. Немає зауважень і щодо теоретичної бази роботи, оскільки автор опрацював понад 300 джерел літератури.

Зважаючи на зміст дисертаційного дослідження Цумарева М.І., автореферату та основних публікацій, наукова новизна отриманих результатів є переконливою і доведеною. Особливо хочеться відзначити авторське визначення культури локальної демократії як частини локальної політичної культури, системи знань, цінностей, переконань членів територіальної громади стосовно законодавчо визначених механізмів локальної демократії, а також форм політичної участі у цих механізмах, зразків поведінки, соціальних норм, фундаментальних принципів і суспільних інститутів, що орієнтують суб'єктів на ті чи інші форми активності у локально-політичному просторі, забезпечують передачу накопиченого досвіду розв'язання місцевих проблем, сприяють стійкості локальної демократії в часі як квінтесенцію досліджень попередників.

Варто також відзначити авторський висновок про зростання рівня довіри з боку населення України до механізмів локальної демократії та збільшення кількісних показників участі громадян у створенні та діяльності органів самоорганізації населення, зборах громадян за місцем проживання, громадських слуханнях та місцевих електронних петиціях. Це перспективний ґрунт для подальших політологічних досліджень та моніторингу.

Дисертантом охарактеризовано надзвичайно важливий в сучасних умовах освітній аспект проблематики, який виявляється через діяльність навчальних закладів та завдяки реалізації освітніх проектів інститутів громадянського

суспільства. Цікавою видається і запропонована програма навчального курсу «Громадянська культура локальної демократії» для вищих навчальних закладів.

Автором також науково обґрунтовано основні умови формування громадянської культури локальної демократії в сучасній Україні, до яких він відносить згуртованість суспільства на рівні територіальної громади або її частини, готовність до мобілізації задля вирішення місцевих проблем шляхом застосування механізмів локальної демократії; вдосконалення нормативної бази у сфері врегулювання участі громадян у вирішенні питань місцевого значення; комплексне сприяння органів місцевого самоврядування процесам самоорганізації громад та реалізації механізмів локальної демократії; широка залученість інститутів громадянського суспільства, засобів масової інформації та закладів освіти до процесу локально-демократичної соціалізації населення.

У першому розділі роботи (с.26-76) дисертант висвітлює теоретико-методологічні основи дослідження культури локальної демократії, звертається до праць іноземних та вітчизняних вчених. Надзвичайно слушною є думка автора, що культура локальної демократії – це складова соціокультурного простору, який розвивається разом з еволюцією політичних, соціальних, культурних реалій. На процес формування культури локальної демократії (локально-демократичну соціалізацію) впливає значна кількість чинників: політичні, релігійні, національні, соціально-економічні тощо (с.55). Автором зазначено, і це не викликає сумнівів, що врахування передумов, мети і середовища функціонування політичного суб'єкта (у випадку нашого дослідження – суб'єкта-носія культури локальної демократії) дозволяє визначити можливі підходи до розуміння сутності культури локальної демократії, кола суб'єктів, об'єктів, структури, функцій, методів вивчення цього складного політико-культурного феномену (с. 57). Класифікація групових суб'єктів культури локальної демократії здійснена на підставі аналізу чинного законодавства, що унормовує особливості застосування окремих зазначених механізмів локальної демократії.

У другому розділі дисертаційного дослідження (с.77-131) дисертант зазначає та описує особливості формування культури локальної демократії в Україні. Надзвичайно влучним є твердження про те, що практична діяльність територіальної громади або її частини (локальної спільноти) впродовж всього часу її існування чинять визначальний вплив на формування цінностей і засвоєння норм членів громади. Саме особливості діяльності громади, її керівних органів, традиції прийняття та виконання місцевих політичних рішень є найбільш інформативними проявами розвитку культури локальної демократії (с. 78). Автор наголошує, що культура локальної демократії як частина політичної культури соціальної групи та феномен самоорганізації певного сегмента суспільства у сфері реалізації механізмів локальної демократії виявляється в оцінках, відчуттях, знаннях, політичних орієнтаціях, установках щодо місцевого виміру політичної системи та власної ролі громадянина в цій системі, тобто у світоглядних аспектах (с. 93-94).

Надзвичайно цінним у дослідженні є те, що дисертант звертався до даних соціологічних опитувань по всій території України, аналізував та відзначав їхні

результати, провів навіть власне соціологічне дослідження (с.94-95). Для з'ясування рівня знань та ставлення мешканців м. Кропивницького щодо діяльності «сусідських об'єднань», в ході цього дослідження Цумарев М. І. врахував історичну й регіональну специфіку діяльності відповідних інститутів, осмислення та оцінка чого є важливою для визначення стану локальної демократії в місті (с.104). Робота з цими даними дозволила автору дійти висновків, що поступове зростання довіри з боку населення України до механізмів локальної демократії, зумовлене зниженням довіри до інститутів державної влади та збільшенням показників рівня довіри населення у політичних питаннях саме до людей з найближчого оточення (с. 110).

Автором виділено декілька форм участі громадян та інститутів громадянського суспільства в процесі місцевої ініціативи як одного з механізмів локальної демократії. Результатом же діяльності цих суб'єктів є надання на розгляд ради завершеного та належним чином оформленого документу – проекту рішення (с.115). Проте дисертант, аналізуючи такий стан реалізації локальної демократії, виявив і ряд проблем, що ускладнюють або практично унеможливають його застосування в окремих громадах, зокрема внаслідок: наявності вимоги створення ініціативної групи та завищених кількісних вимог до її складу; надто великої кількості членів громади, що мають підтримати ініціативу; наявності додаткових процедур, необхідних для реалізації ініціативи тощо. Відповідно Цумарев М. І. не вважає цей механізм надзвичайно ефективним.

Особливий інтерес викликають кількісні заміри у дисертації. Автором з'ясовано, що до респондентів з високим рівнем сформованості світоглядної складової локальної демократії (громадянського типу) можна віднести не більше 17% респондентів. Число не надто велике, проте у дисертації зазначається, що велика частина громадян готові до участі в локальній демократії за винагороду. І власне це є свідченням поширеності в суспільстві конформістських та патерналістських настроїв, що широко використовується для маніпуляцій громадською думкою (с. 130).

Дисертант вирізняє окремі механізми локальної демократії, що мають вагомий потенціал впливу на формування культури локальної демократії, оскільки передбачають ширше залучення громади до вирішення питань місцевого значення, зокрема: органи самоорганізації населення, місцеві електронні петиції, загальні збори громадян за місцем проживання тощо. Менш ефективними, з точки зору автора є механізми, де представництво громади здійснене опосередковано – через інститути громадянського суспільства – консультації з громадськістю, громадська експертиза (с.131). Цумарев М. І. зазначає про партисипативну демократію як один з рецептів якісної діяльності механізмів локальної демократії.

У третьому розділі дисертації (с. 132-183) висвітлюється питання механізму становлення громадської культури локальної демократії в сучасній Україні. Дисертант слушно зазначає, що звичайне копіювання моделей «західної» локальної демократії без адаптації їх до особливостей сучасного українського суспільства, абстрактність законодавства та відсутність чітких механізмів його реалізації призводять до того, що найпрогресивніші ідеї так і залишаються

декларативними, а на практиці бачимо підміну демократичних процедур формальними заходами та відсутність можливості громади реально впливати на вирішення навіть проблем місцевого рівня, що перешкоджає розвитку культури локальної демократії (с. 133-134). Інститут старост, на думку дослідника, в цілому може сприяти розвитку культури локальної демократії (с.141), та водночас замість створення нового, малоефективного через обмежені повноваження інституту, обґрунтовується доцільність задіяти для виконання тих же повноважень вже існуючий механізм – органи самоорганізації населення (с. 142).

Вдало підкреслюється, що у діяльності вищих органів влади спостерігаються тенденції до реалізації повноважень шляхом застосування механізмів репрезентативної демократії, в той час як вимоги суспільства і територіальних громад зокрема, які могли б знайти вираз через механізми локальної демократії за умови їх належної унормованості законодавством, наразі ігноруються (с. 144-145). Відтак дослідник пропонує одним з напрямів вдосконалення діяльності центральних органів державної влади налагодження взаємодії (в т.ч. політико-культурної комунікації) громадськості та зазначених органів влади як у процесі розробки та прийняття нормативних актів у цій сфері, так і у процесі контролю за їхньою реалізацією (с.147). Дисертант у роботі зазначає види діяльності органів місцевого самоврядування, що сприяють укоріненню громадянської культури локальної демократії: створення в системі виконавчих органів відповідної ради органу координації та сприяння самоорганізації, ресурсних центрів для органів самоорганізації населення та інститутів громадянського суспільства, діяльність яких спрямована на забезпечення потреб громади, невідкладне реагування на вимоги з широким її залученням до вирішення питань місцевого значення (с. 156).

Хоча автор неодноразово наголошує на важливій ролі засобів масової інформації у формуванні та розвитку громадянської культури локальної демократії, та разом з тим зазначає, що на практиці можна спостерігати прояви маніпулятивного впливу владних інституцій, який здійснюється на суспільство через медіа, недостатню з їх боку увагу до процесів самоорганізації громад, неповне або некоректне висвітлення інформації про події у даній сфері (с. 167). Погоджуємося, що формат діяльності цього провідного засобу комунікації між інститутами влади та громадянським суспільством, у контексті розвитку громадянської культури локальної демократії, потребує реформування (с. 168). Не оминув Цумарєв М. І. й Інтернет-проблематики у контексті розвитку громадянської культури локальної демократії. Цей засіб «зворотного зв'язку», масової комунікації, а не лише інформації, дає можливість створювати платформи для формування якісного громадського дискурсу (с. 171).

Зрештою, автор стверджує, що саме система освіти має бути провідним соціальним інститутом, покликаним виконувати функцію локально-демократичної соціалізації як опосередковано, так і прямо. Пряма соціалізація характеризується тим, що система освіти дає молоді і дорослим знання про місцеву політику, інститути і механізми локальної демократії, передає існуючі в суспільстві цінності та установки (с.174). Однак, аналізуючи сучасний стан

навчально-виховних програм з локально-демократичним компонентом, які реалізуються в системі освіти України – як у формальній, так і неформальній освіті та освіті для дорослих, – дисертант констатує їхню певну фрагментарність, незавершеність (с. 175). Саме тому підкреслюється важливість навчальних закладів як інститутів локально-демократичної соціалізації.

Уваги також заслуговує апробація результатів дисертації Цумарева М.І. Зазначений перелік наукових конференцій різного рівня, у яких дисертант взяв участь, а також кількість та зміст авторських публікацій (опубліковано 14 наукових праць, серед них 7 у фахових виданнях з політичних наук, зокрема у 5 виданнях, включених до міжнародних наукометричних баз, ще 7 – тези конференцій і публікації, що додатково відображають отримані наукові результати), свідчить про високий рівень підготовки. Дисертація має суттєве практичне значення як для експертів у сфері демократизації, місцевого самоврядування, державного управління, так і для нових освітніх починань та посилення існуючих курсів «Політології», «Політичної комунікації», «Соціології політики» та інших.

Водночас варто висловити окремі зауваження і побажання до певних аспектів дисертації Цумарева М.І., що можуть сприяти дискусії та подальшим дослідженням.

По-перше, у першому розділі дисертант звертається до праць авторів, які вивчали поняття локальної демократії і зазначає, що «поняття децентралізації ... характеризує відносини між різними територіальними рівнями влади в суспільстві, місцеве самоврядування – статус місцевих органів влади, а локальна демократія є способом реалізації влади на місцевому рівні» (с. 34). Поняття децентралізації ще неодноразово зустрічається на сторінках дослідження (с. 40, 45, 90, 141), проте автор робить висновок про несуттєвий вплив децентралізації на розвиток культури локальної демократії на сучасному етапі, та відсутність значних перспектив її подальшого розвитку в периферійних громадах об'єднаних територіальних громад, ґрунтуючись на відсутності у сільських громадах досвіду створення та діяльності органів самоорганізації, на відміну від міських громад, для яких сучасна діяльність органів самоорганізації є до певної міри традиційною; на слабкій поінформованості сільських громад; на незацікавленості як адміністративного центру об'єднаних територіальних громад, так і старост у існуванні незалежних представництв громади у формі органів самоорганізації населення, які потенційно можуть перешкоджати їхній діяльності (с. 142). Отже, який з даних факторів є найбільш значимим? Усунення першочергово якого фактора дозволить збільшити вплив децентралізації на розвиток культури локальної демократії на сучасному етапі?

По-друге, хоча автором і було здійснено соціологічне дослідження в місті Кропивницький (додаток В), і він часто до нього звертався, але, на нашу думку, виокремлення конкретного регіону для формування пропозицій щодо культури локальної демократії значно збагатило б дане дослідження. Адже сам дисертант неодноразово наголошував на різноманітних чинниках формування культури

локальної демократії в різних регіонах нашої держави. Зважаючи на цей факт, надзвичайно важко вивести однаково ефективні поради для формування пропозицій для культури локальної демократії по всій території України.

По-третьє, у дослідженні дуже побіжно згадується електронне врядування (с. 91). Хотілось би дізнатись, чому автор не надав уваги поняттю е-демократії в роботі та чи не вважає він цей інструмент прямої демократії вартим уваги при формуванні культури локальної демократії?

По-четверте, у третьому розділі, дисертант зазначає про шкільну і вищу освіти та зовсім ігнорує питання дошкільної освіти для формування культури локальної демократії. Вважаємо, що формування громадянської, політичної, правової культур повинне закладатись з якомога ранніх років для вдалого засвоєння і подальшої успішної імплементації.

По-п'яте, окремий інтерес, на наш погляд, могла би викликати дискусія про те, як сучасні політичні технології, наприклад брендинг територій, створення позитивного образу регіону, можуть сприяти розвитку локальної демократії.

Висловлені дискусійні положення та зауваження не впливають на загальне позитивне враження від дисертації Цумарева М.І. Результати виконаного дослідження мають високу наукову цінність, важливі елементи новизни, теоретичного і практичного значення. Дисертація відповідає паспорту обраної спеціальності. Зміст автореферату корелює з основними положеннями дисертації.

Кандидатська дисертація Цумарева Марата Івановича є актуальним, самостійно виконаним, оригінальним і завершеним дослідженням, що ґрунтується на аргументованій методологічній основі, оперує політологічним категоріальним апаратом, виявляє важливі тенденції сучасного суспільно-політичного життя. Дисертація «Формування громадянської культури локальної демократії в сучасній Україні» відповідає вимогам «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України №567 від 24.07.2013р. (зі змінами), а її автор – Цумарев Марат Іванович – заслуговує на присудження йому наукового ступеня кандидата політичних наук за спеціальністю 23.00.03 – політична культура та ідеологія.

**Офіційний опонент,
кандидат політичних наук,
асистент кафедри міжнародної інформації
Національного університету
«Львівська політехніка»**

Дмитришин Н. М.
Дмитришин Н. М.

**Підпис к. п. н. Дмитришин Н.М.
засвідчую
Вчений секретар Національного університету
«Львівська політехніка»**

Р. Б. Брилинський
Р. Б. Брилинський